

ТЕРМІНОЗНАВСТВО. ЛЕКСИКОГРАФІЯ

УДК 811.161.2:373.46;625

Н. П. Книшенко

КАТЕГОРІЙНО-ПОНЯТТЄВА КЛАСИФІКАЦІЯ ДОРОЖНЬО-БУДІВЕЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ

Об'єкт дослідження нашої розвідки – українська дорожньо-будівельна терміносистема (УДБТс). У цій статті здійснено спробу диференціювати одиниці УДБТс з позиції категорійно-поняттєвої класифікації з урахуванням досвіду дослідників з термінознавства. Як результат окреслено основні тематичні групи на позначення назв виробничих дій і процесів, назв речовин, матеріалів, назв властивостей, якостей предметів, явищ, процесів, назв машин, пристроїв, пристосувань, деталей, знарядь праці та їхніх частин, назви режимів, способів і методів виконання виробничих дій та процесів і т. ін.

Ключові слова: категорійно-поняттєва класифікація, ТГ – тематична група, ТС – термінологічна система, УДБТ – українська дорожньо-будівельна термінологія, УДБТс – українська дорожньо-будівельна терміносистема.

Knyshenko N. Categorical and Conceptual Classification of the Road-Building Vocabulary. *The categorical and conceptual classification of the terminological material of the road-building industry by semantic categories, proposed by T. L. Kandelaki, has not yet been carried out.*

An important issue in the development of modern terminology is the systematization of scientific concepts and terms, in particular those related to Ukrainian road-building terminology. The analysis of the available terminological works in the context of studying methods of terminology differentiation gives grounds for the conclusion that in modern linguistics there are three main approaches to such division of terminology. The first approach, substantiated by B. A. Plotnikov, implies the classification by thematic groups; the second one, described by T. L. Kandelaki – by category; the third approach involves field structuring of terminological systems.

In our previous studies, the distribution of the URBT into thematic groups was carried out according to the first approach. However, the purpose of this investigation is to prove the possibility of differentiating terms of the road - building industry using the second method of systematizing terminological vocabulary. The purpose of the article is to carry out a categorical and conceptual classification of the URBT, as a share of scientific and technical terminology, by categories.

Using this practice, we distinguish the following main thematic groups within the URBT with regard to the connection between objects and phenomena of reality: names

of production actions and processes; names of substances, materials; names of properties, qualities of objects, phenomena, processes; names of machines, equipment, devices, components, tools and their parts; names of modes, techniques and methods of performing production activities and processes; names of enterprises, constructions and premises for special purposes; names of states; names of quantities; names of units of measurement; names of professions and specialties; titles of sciences and their sections; names of industries; names of types of documentation, drawings, diagrams.

In conclusion, we can note that reality is too complex and contradictory to speak about its final cognition. Therefore, there are grounds for arguing that it is impossible to completely comprehend the entire diversity of at least a separate fragment of this reality, for example, the field of road construction. In view of this, in our opinion, it is absolutely appropriate to differentiate any scientific and technical terminological system based on several principles.

Key words: *hyper-hyponymic paradigm, categorical and conceptual classification, scientific and technical terminology, URBT–Ukrainian road-building terminology, thematic semantic unity, TG–thematic group, TS–terminological system, differentiation of terminology, systematization of terminological vocabulary.*

Вступ

Важливим питанням розбудови сучасного термінознавства є систематизація наукових понять і термінів, зокрема в українській дорожньо-будівельній термінології. Аналіз наявних термінологічних праць у контексті дослідження способів диференціації термінологій, зокрема будівельної (В. С. Марченко), автомобільної (Н. В. Нікуліна), гірничої (О. В. Колган), радіотехнічної (І. М. Кочан), хімічної (Г. В. Наконечна), мінералогічної (Н. І. Овчаренко), холодильної техніки (О. І. Южакова), машинобудівної (О. Г. Литвин), видавничої (М. Р. Процик-Кульчицька) дає підстави для висновку, що в сучасному мовознавстві вирізняють три основні підходи щодо диференціації термінолексики. Перший класифікаційний підхід, обґрунтований Б. О. Плотниковим, передбачає її поділ на тематичні групи, другий, описаний Т. Л. Канделаки, – за категоріями, третій демонструє польову структурування терміносистем.

У наших попередніх дослідженнях здійснено розподіл УДБТ на тематичні групи за першим підходом (Книшенко, 2013). Доречність застосування інших наявних у лінгвістиці підходів до класифікації досліджуваної терміносистеми викликає подальшу розробку проблеми й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета цієї розвідки – диференціація термінів дорожобудівництва, її завдання: 1) описати досвід класифікації УДБТ; 2) здійснити категорійно-поняттєву класифікацію УДБТ (за Т. Л. Канделаки).

Методи дослідження

Для розв'язання поставлених у роботі завдань застосовано *метод компонентного аналізу* (для визначення поняттєвого обсягу термінів) та *класифікаційний* (для виокремлення тематичних груп термінів).

Виклад основного матеріалу

Як зазначають науковці, свідоме опрацювання будь-якої терміносистеми з метою підвищення її комунікативних властивостей варто розпочати з розгляду плану змісту терміносистеми, зі з'ясування організації понять досліджуваної галузі на логіко-поняттєвому рівні (Булик-Верхола, 2003: 71). Отже, аналіз досліджуваної нами дорожньо-будівельної терміносистеми як лексико-семантичної системності передбачає тематичний розподіл термінів, що є відповідним мовним проектуванням логіко-поняттєвого членування дійсності.

Визначення тематичних груп лексики в межах термінологічного матеріалу дорожньо-будівельної галузі доцільно здійснювати на основі виявлення логіко-поняттєвого розбиття і структурування в межах науково пізнаного фрагмента об'єктивної дійсності, що пов'язаний із таким видом людської діяльності, як будівництво наземних сухопутних комунікацій (автомобільних доріг) (Книшенко, 2013: 32).

На сьогодні відомо декілька поглядів, згідно з якими можна поділити термінологічну лексику на тематичні підгрупи. У наших попередніх дослідженнях ми спирались на концепцію Б. О. Плотнікова, який стверджує, що «системність виявляється у вигляді слів, що об'єднані в тематичні групи на основі спільності позначуваних словами реалій, за схожістю, суміжністю, функцією, призначенням, упорядкуванням тощо» (Плотніков, 1984: 135). Тож ми розподілили терміносистему дорожньо-будівельної галузі, виокремивши базові в об'єктивній дійсності сфери діяльності й пов'язані з ними ядерні терміни, на тематичні групи. Своєю чергою тематичні угруповання розподілено на тематичні підгрупи на основі гіперо-гіпонімічної парадигми. Як результат окреслено основні ТГ на позначення: 1) теоретичних досліджень у галузі дорожнього будівництва; 2) дорожньо-будівельних

матеріалів; 3) дорожньо-транспортних споруд; 4) засобів механізації для будівництва й ремонту автомобільних доріг (Книшенко, 2013: 96).

Проте, застосовуючи тематичну диференціацію будь-якої терміносистеми, варто пам'ятати, що вона є до певної міри умовною, оскільки між означеними розрядами не можна визначити чітких меж, а це сигналізує про відкритий характер відповідних тематичних груп (Уфимцева, 1962: 57).

Окремі дослідники дотримуються думки про неприродно сформований характер системності в термінології і вважають, що терміносистеми науки та спеціальних галузей людської діяльності – це штучно сформований лексичний шар, тому втручання спеціаліста з метою перетворити термінологію на терміносистему практично необмежене (Медведь, 2008: 47).

Зважаючи на ці твердження, вважаємо, що класифікацію термінології дорожнього будівництва можна здійснити й з урахуванням категорійно-поняттєвої класифікації технічної термінології, запропонованої Т. Л. Канделаки, яка виокремлює дев'ять категорій понять: категорію предметів, категорію процесів, категорію станів, категорію режимів, категорію властивостей, категорію величин, категорію одиниць виміру, категорію наук і галузей, категорію професій та занять (Канделаки, 1977: 9).

Проте слушною й прийнятною для нашого дослідження є диференціація, запропонована Л. В. Туровською, яка до системи значенневих понять науково-технічної термінології додає ще деякі категорії (Туровська, 2005: 227).

Використавши цей досвід, виділяємо в межах УДБТ на основі зв'язку предметів і явищ дійсності такі основні тематичні групи:

1) *назви виробничих дій і процесів*: цементування, схоплювання, розпад емульсії, тверднення, автоматизація виробництва, буріння, викорчовування, гідромеханізація, гідротранспортування, закріплення пісків, розвідка геологічна, бетонування;

2) *назви речовин, матеріалів*: залізобетон, глинисті ґрунти, азбест, асфальт природний, гірські породи бітумовміщувальні, гравій кар'єрний гірський, керамдор, клінкер цементний, піщано-гравійна суміш, асфальтогенові кислоти, бітуми окислені, гіпс будівельний, дьоготь кам'яновугільний, портландцемент, термопластик, полімер, бетон;

3) *назви властивостей, якостей предметів, явищ, процесів*: адсорбція, термокарст, корозійна стійкість, водостійкість, вогнетривкість, пластичність, рухливість бетонної суміші, повзучість матеріалів, морозостійкість дорожнього одягу, несна здатність;

4) *назви машин, пристроїв, пристосувань, деталей, знарядь праці та їхніх частин*: агрегат для використання старого асфальтобетону, пенетромметр, пікнометр, прилад Енглера, автогрейдер, вібробрус, бульдозер, бурильна машина, валець;

5) *назви режимів, способів і методів виконання виробничих дій та процесів*: дослідження технічні рекогносцирувальні, домірювання, закріплення траси, аерозйомка, операція виробнича, індустріалізація дорожнього будівництва, аерофотовишукування, метод стандартного ущільнення, плавлення, полімеризація;

6) *назви підприємств, споруд і приміщень спеціального призначення*: анкерні утримувальні конструкції, підземне бітумосховище, банкет, берегозахисні споруди, водовідведення дорожнє, дренаж протизсувний, дюза, земляне полотно, стіна підпірна, дорожній одяг, база каменедробильна, асфальтобетонний завод;

7) *назви станів*: радіовипромінювання ґрунту розсіяне, корозійна втома, деформування, старіння, деградація ґрунту, дисперсність, дискретність, люмінесценція;

8) *назви величин*: коефіцієнт динамічної в'язкості, масова доля, модуль зрушення, об'єм стоку, пропускна здатність споруди, швидкість розрахункова, швидкість розпаду емульсії;

9) *назви одиниць виміру*: людино-година, кілометр, метр;

10) *назви професій та спеціальностей*: асфальтобетоноукладальник, бетоноукладальник, бульдозерист, бурильник, деревообробник, шляховик, клепальник, проектувальник, трубоукладач, мостильник;

11) *назви наук і їхніх розділів*: ґрунтознавство дорожнє, метрологія, реологія, гідротехніка, дорожня геотехніка, механіка ґрунтів, мінералогія, метеорологія, гідравліка;

12) *назви галузей промисловості*: мостобудування, тунелебудування, цивільне будівництво, металургія, гірська промисловість;

13) *назви видів документації, креслень, схем*: лінія проектна, зображення мережі доріг, проект автомобільної дороги, проект індивідуальний, проект типовий, робоча документація, цифрова модель місцевості, епюра інтенсивності руху, проектування ландшафтне, схема розвитку автомобільних доріг, тальвег, карта технологічна.

Висновки

Насамкінець зазначимо, що дійсність занадто складна й суперечлива, щоб можна було говорити про остаточне її пізнання, отже, з'являються підстави для твердження про неможливість вичерпного осмислення всього різноманіття хоча б окремого її фрагмента, наприклад, галузі дорожнього будівництва. Несистемні прояви, точніше певні явища й факти, що не повністю узгоджуються з ідеальною моделлю ТС будь-якої галузі, постають як закономірний наслідок нестійкості системи, що продовжує формуватися під впливом різноманітних інтра- й екстралінгвальних чинників. Тому, на нашу думку, абсолютно доречним є диференціювання будь-якої науково-технічної терміносистеми за декількома принципами.

Це своєю чергою дає підстави для перспективи досліджень, яку вбачаємо в здійсненні диференціації дорожньо-будівельної термінології відповідно до критерію внутрішньогалузевого поділу на підгалузі, що формують наукові дисципліни, які, вивчаючи певні аспекти загальної наукової проблематики, оперують відповідними термінологічними одиницями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булик-Верхола, С. З. (2003) Формування і розвиток української музичної термінології. (Дис. ... канд. філол. наук). Львів: ЛНУ імені І. Франка.
2. Канделаки, Т. Л. (1977) *Семантика и мотивированность терминов*. Москва: Наука.
3. Книшенко, Н. П. (2013) Українська дорожньо-будівельна термінологія: структура і семантичні відношення. (Дис. ... канд. філол. наук). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди.
4. Медведь, О. В. (2008). До уточнення характеру та рівневої типології термінологічної системності. *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології», 620, 45–48.
5. Плотников, Б. А. (1984) *Основы семасиологии*. Минск: Выш. шк.
6. Туровська, Л. В. (2005) Терміни та номени в науково-технічній сфері. *Українська термінологія і сучасність*, VI, 225–229.
7. Уфимцева, А. (1962) *Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка)*. Москва: Изд-во АН СССР.

REFERENCES

1. Bulyk-Verkhola, S. (2003). Formuvannia i rozvytok ukrainskoi muzychnoi terminolohii [Formation and development of Ukrainian musical terminology]. *Candidate's thesis*. Lviv: LNU imeni I. Franka [in Ukrainian].
2. Kandelaky, T. (1977) *Semantyka y motyvyrovannost termynov* [Semantics and motivation of terms] Moskva: Nauka [in Russian].
3. Knyshenko, N. (2013) Ukrainiska dorozhno-budivelna terminolohiia: struktura i semantychni vidnoshennia [Ukrainian road building terminology: structure and semantic relations]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: HNPU imeni H. S. Skovorody [in Ukrainian].

4. **Medved, O.** (2008) Do utochnennia kharakteru ta rivnevoi typolohii terminolohichnoi systemnosti [To clarify the nature and level typology of terminological systematics] *Visn. Nats. un-t «Lvivska politekhnika»*. Seriiia «Problemy ukrainskoi terminolohii» – *Bulletin of the National Lviv Polytechnic University*. Series «Problems of Ukrainian Terminology», 620, 45–48 [in Ukrainian]. 5. **Plotnykov, B.** (1984) *Osnovy semasyolohyy [Fundamentals of Semasiology]*. Minsk: Vysh. shk. [in Russian]. 6. **Turovska, L.** (2005) Terminy ta nomeny v naukovo-tekhnichnii sferi [Terms and names in the scientific and technical sphere] *Ukrainska terminolohiia i suchasnist – Ukrainian terminology and modernity*, VI, 225–229 [in Ukrainian]. 7. **Ufymtseva, A.** (1962) *Opyt yzuchenyia leksyky kak systemy (na materyale anhlyiskoho yazyka) [Experience in studying vocabulary as a system (based on the material of the English language)]*. Moskva: Yzd-vo AN SSSR [in Russian].

Книшенко Наталія Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет; вул. Ярослава Мудрого, 25, Харків, 61002, Україна.

Тел.: +38-095-584-89-08

E-mail: knishenko@meta.ua

<http://orcid.org/0000-0002-0803-2774>

Knysenko Nataliia Petrivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies, Kharkiv National Automobile and Highway University; 25 Yaroslava Mudroho Str., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Надійшла до редакції 6 березня 2021 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Книшенко Н. П. Категорійно-поняттєва класифікація дорожньо-будівельної лексики. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2021. Вип. 54. Ч. I. С. 213–219. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2021.54.1.18>

АРА: Книшенко, Н. П. (2021). Категорійно-поняттєва класифікація дорожньо-будівельної лексики. *Лінгвістичні дослідження*, 54 (I), 213–219. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2021.54.1.18>